

Peter Ďurčoⁱ

Frazeologizirane konstrukcije v slovaščini in nemščini

V prispevku obravnavamo tako imenovane frazeologizirane konstrukcije. Gre za primere ustaljenih besednih zvez, v katerih del leksikalnih sestavin – pogosto zgolj ena, ki je lahko tudi nepolnopomenska – predstavlja obvezno sestavino konstrukcije (tako imenovano sidro), druga mesta v konstrukciji pa so spremenljiva (s tako imenovanimi odprtimi mesti, angl. *fillers* ali tudi *slots*). Nabor zapolnitev teh mest je lahko zelo širok, vendar je obseg elementov, ki se pojavljajo na odprtih mestih, kontinuum, ki ga lahko razvrstimo po pogostnosti, semantično klasificiramo in mu na podlagi tega določimo pragmatične funkcije.

Ključne besede: frazeologija, frazeologizirane konstrukcije, jezikovni korpus, semantika, pragmatika

Phraseological Constructions in Slovak and German

In this article, we discuss so-called phraseologised constructions. These are examples of fixed phrases in which part of the lexical components – often only one, which can also be incomplete – is an obligatory part of the constructions (the so-called anchor), while other places in the construction are variable (with so-called fillers or slots). The range of fillers in these slots can be very wide, but the range of elements that appear in open slots is a continuum that can be ordered by frequency, classified semantically and assigned to pragmatic functions on this basis.

Keywords: phraseology, phraseological constructions, language corpora, semantics, pragmatics

ⁱ Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta; peter.durco@ucm.sk;
<https://orcid.org/0000-0002-7538-3689>

1 Uvod

Dobrovoljski opredeljuje frazeologizirane konstrukcije kot konstrukcije, ki imajo leksikalni pomen kot celota, pri čemer so določena mesta v njihovi skladenjski zgradbi leksikalno zasedena, medtem ko druga predstavljajo mesta, ki jih je treba zapolniti, njihova zapolnitev pa je z leksikalnega vidika dokaj prosta oziroma podvržena le določenim semantičnim omejitvam (Dobrovoljski 2011: 114).

Po Taylorju so »konstrukcijski idiomi« vzorci (različne stopnje produktivnosti in shematičnosti) za tvorjenje izrazov, katerih skladenjskih, semantičnih, pragmatičnih in celo fonoloških lastnosti ni mogoče izpeljati iz splošnih načel, bodisi univerzalnih bodisi specifičnih za dani jezik (Taylor 2015: 11). Zaradi tega in iz razlogov, ki jih opisujemo v nadaljevanju, v članku predlagamo poseben teoretično-metodološki pristop k tem izrazom, ki do sedaj v korpusnem jezikoslovju še ni bil predstavljen.

2 Terminološke oznake za frazeologizirane konstrukcije

Večjo pozornost, posvečeno frazeologiziranim konstrukcijam, povezuje mo s pojavom konstrukcijske slovnice (v poznih devetdesetih letih), ki je bila odziv na generativno in pretvorbno slovnico, ki sta skušali definirati univerzalna pravila, po katerih jezik predstavlja ločene module (fonologijo, skladnjo, semantiko in leksikon). V anglistični literaturi so se za obravnavani pojav uporabljale različne terminološke oznake, kot so *lexically open idioms*, *formal idioms* (Fillmore idr. 1988), *schematic idioms* (Croft in Cruse 2004), *idiomatic constructions* (Kay in Fillmore 1999), *partially lexically filled phrasal patterns* (Goldberg 2006), *constructional idioms* (Taylor 2015), *morphemic and syntactic phrasemes* (Meščuk 2021), *open-slot idioms* (Martí Solano 2013), *partially lexically filled multiword units* (Piunno 2022) idr. V germanistični literaturi so frazeologizirane konstrukcije preučevali predvsem v okviru frazeologije in jih označevali kot *modellerte Bildungen* (Černyševa 1975), *Modellbildungen* (Häusermann 1977; Burger 2015), *Phraseoschablonen* (Fleischer 1997; Donalies 2009), *Strukturformeln* (Mieder 2004), *syntaktische Prägungen*, *syntaktische Ausdrucksmodelle mit primär pragmatischer Prägung* (Feilke 1996), *typische grammatisch-stilistische Konstruktionen*, *idiomatische*

Konstruktionsmuster (Finkbeiner 2017), *Phrasem-Konstruktionen* (Dobrovolski 2011), *Wortverbindungsmuster* (Steyer 2013, 2018), *semi-schematische Konstruktionen* (Mellado Blanco 2022, 2023). Pristope konstrukcijske slovnice in frazeologije k tem pojavom je strnil Ziem (2018).

Variantnosti in spremenljivosti v frazeologiji je bila tudi v slovaški frazeologiji posvečena precejšnja pozornost. Terminologija na tem področju ni natančno zamejena in definirana. Uporabljata se pojma *model* in *konstrukcija*, vendar brez definicijskega razlikovanja. Temeljne obravnave in opise spremenljivosti frazeoloških modelov najdemo predvsem pri Jozefu Mlacku (npr. Mlacek 1986, 2000, 2001, 2007). Podrobno je razdelana tudi terminologija, ki zadeva frazeološko variantnost (gl. Ďurčo idr. 1995). V delih J. Mlacka naletimo na izraz *frazeologizirane konstrukcije* (slš. *frazeologizované konštrukcie*) pri razlagi principov nastanka in rabe frazemov (Mlacek 2007: 55). V tem primeru je poleg paremij navedena vrsta frazeotekstемов, ki imajo ustaljeno konstrukcijsko podobo s spremenljivo leksikalno sestavo. J. Mlacek za primer navaja v slovaščini pogosto uporabljen tip enot *Ako číta, tak číta; Ako skáče, tak skáče*. Bistveno pri teh enotah je, da kljub spremenljivosti leksikalne sestavine te zveze izpolnjujejo polnovredno poimenovalno funkcijo z ustaljenim vrednotenjem, ki ga enota izraža (Mlacek 2007: 55–56). To vrednotenje, ki ga lahko opišemo tudi kot vrednotenjsko funkcijo, je po našem mnenju ključni dejavnik frazeologizacije, ki ta tip enot uvršča v skupino frazemov z izrazito sporočanj-sko-pragmatično funkcijo. Za označevanje frazeologiziranih konstrukcij se uporablja tudi pojem *skladenjska frazeologija*. Po delu *Frazeologická terminológia* gre za tip frazeologije, ki obsega frazeme, pri katerih frazeologizacijski proces ne vključuje konkretne besedne zveze, temveč samo skladenjsko zgradbo. Včasih se uporablja tudi oznaka *frazeoshema*.¹ Poleg tega, da gre pri frazemih s statusom povedi tudi za dispozijske enote, v ospredju nastopa njihova izrazna vrednost, ki zaradi svoje gnomičnosti predstavlja poimenovanje situacije (prim. Horecký 1997).

Prvo pomembno študijo te teme na Slovaškem predstavlja delo Jozefa Mlacka *Syntaktická frazeológia* (Mlacek 1976). V njem razlaga, da je razlika med leksikalno in skladenjsko frazeologijo v tem, da imajo skladenjski

¹ *Terminologický portál*, povezava, https://terminologickyportal.sk/wiki/Term%C3%ADn:syntaktick%C3%A1_frazeol%C3%B3gia.

frazemi oz. ustaljene zgradbe neomejeno spremenljivo leksikalno sestavo (Mlacek 1976: 138). Avtor ob tem opozarja na pomembno dejstvo, da vse ustaljene konstrukcije z vidika zapolnitev odprtih leksikalnih mest niso brez omejitev. Zato predstavljajo prehodno območje med leksikalno in skladenjsko frazeologijo. Produktiven se nam zdi tudi njegov predlog glede razlikovanja med skladenjskim in povednimi frazeologiziranimi konstrukcijami (tudi takimi z zloženimi povedmi) (Mlacek 1976: 141).

Češki jezikoslovec František Čermák frazeologiziranih konstrukcij neposredno ne definira, vendar v svoji klasifikaciji stavčnih frazemov na prvem mestu navaja pomemben tip monosubjektivnih stavčnih frazemov s spremenljivo leksikalno sestavino (identificiral je več kot tisoč enot) *To je S/A/ADV/mono/prep-S* (Čermák 2007: 465, prim. tudi Čermák 2009: 1256). Opisuje tudi, da obstaja vrsta frazemov nezaključenega tipa, ki jih je treba zaključiti z besedilom (na neustaljen, avtorski način), npr. *Ba co víc, ..., A kdyby ...?, Ale přece jenom ...!, Jak se věci mají, tak ...* itd. Čermák opozarja, da je to lastnost treba razlikovati od vezljivosti, pri kateri je zahtevana konkretna podoba nadaljevanja in dopolnjevanja besedila (Čermák 2007: 459).

Drugo pomembno področje raziskav nezaključenih oziroma odprtih stavčnih frazemov so lahko tako imenovani medmetni slovnični frazemi. Po Čermáku gre za večbesedne členke, ki se vežejo s celotno povedjo ali le z besedami in imajo analogično funkcijo kot enobesedni členki, imajo pa tudi zelo izrazito pragmatično sestavino (Čermák 2007: 313).

3 Tipologija frazeologiziranih konstrukcij

Frazeologizirane konstrukcije lahko glede na različne kriterije delimo na osi leksikaliziranost – gramatikaliziranost. Najprej lahko upoštevamo kriterij mere ustaljenosti leksikalnih sestavin in njihovega oblikoslovnega statusa. Razlikujemo lahko:

1. frazeologizirane konstrukcije s popolnoma ustaljeno leksikalno zapolnitvijo: nem. *ins Gras beißen*, slš. *voňat' fialky odspodu* (sln. *oditi v krtovo deželo*);
2. frazeologizirane konstrukcije z delno ustaljeno zapolnitvijo, pri katerih so ustaljene sestavine:

- a. nepolnopomenske, pomožne besede oz. deiktični izrazi, npr. slš. *Ten a X!* (*Ten a básnik!*), (*Ta pa pesnik!*)², b. polnopomenske besede: nem. *typisch N* (*Frau/Mann/...*) (sln. *tipična ženska/ tipični moški/...*);
3. frazeologizirane konstrukcije brez ustaljene sestavinske zapolnitve: nem. N_{Nom} *der* N_{GenPl} (nem. *Lied der Lieder*, slš. *pieseň piesní*, sln. *pesem vseh pesmi*).

Drugi pomemben klasifikacijski kriterij sta njihova skladenjska oblika in funkcija. Glede na ta kriterij lahko razlikujemo:

1. stavčnoočlenske frazeologizirane konstrukcije, ki lahko nastopajo kot predmet, osebek, povedek, prislovno določilo: nem. *von X über Y bis [hin] [zu] Z*; nem. *X an X*, slš. *od X cez Y až k Z* (sln. *od X preko Y pa do Z*);
2. odprte/nepopolne stavčne konstrukcije: nem. *Und wenn, dann ...*; slš. *A ked' už X, tak potom ...* (sln. *Če že X, potem ...*);
3. stavčne konstrukcije: nem. *Wer/Wie/Was sonst wenn nicht X!* slš. *Kto iný, ak nie X!* (sln. *Kdo, če ne X?*).

4 Metodologija zajemanja frazeologiziranih konstrukcij iz korpusov

Dosedanja opažanja so privedla do trditve, da gre pri frazeologiziranih konstrukcijah za frazeme s prosto leksikalno zapolnitvijo odprtega mesta, da je nezaključene frazeme v sobesedilu mogoče poljubno dopolnjevati in da je odprto mesto popolnoma prosto z vidika leksikalne zapolnitve. Raziskave kažejo, da ni tako. Omejitve obstajajo. Zato si je treba zastaviti vprašanje, kako jih ugotoviti in interpretirati. Osredotočiti se je treba na ugotavljanje mere prostosti oziroma ustaljenosti tega odprtega mesta. Izkazuje se namreč, da je pri frazeologiziranih konstrukcijah prav na podlagi zveze med njihovo poimenovalno in pragmatično funkcijo obseg spremenljivosti leksikalnih sestavin na določen način omejen oziroma raba nekaterim sestavinam daje prednost. Klub hipotetični odprtosti leksikalne sestave je torej njena spremenljivost v rabi omejena. To seveda ne izključuje možnosti prenovitev, ki jih omogočata raba in sobesedilo.

² Primere v nemščini in slovaščini opremljamo s slovenskimi ustrezniki le v okviru predstavitve tipologije, drugod v članku pa zaradi velike količine gradiva ne.

Za vsak tip frazeologiziranih konstrukcij obstaja poseben postopek za oblikovanje hipoteze in določanje iskalnega pogoja z jezikom CQL (angl. *Corpus Query Language*). Celoten proces mora biti postopen in nadzorovan, tako da je mogoče količino podatkov učinkovito analizirati in interpretirati. Če namreč ustvarimo preveč abstrakten iskalni pogoj CQL, je količina podatkov nepregledna.

4.1 Analiza konkretne frazeologizirane konstrukcije

Za primer si oglejmo postopek iskanja nemške konstrukcije *sei es X, sei es Y*.³ Izhajamo iz tako imenovane konstrukcijske leme, ki je definirana zelo toga in minimalistično.

Prvi iskalni pogoj CQL preverja, ali se konstrukcije lahko pojavijo tudi brez vejice:

- I. [word="sei"][word="es"][tag="N.*"][word="sei"][word="es"] [tag="N.*"] Takih pojavitev je minimalno 18, primer: *sei es Freude sei es Schmerz*. V drugem koraku z zapolnitvijo praznega mesta in veznika preverimo obstoj variante konstrukcije.
- II. [word="sei"][word="es"][tag="N.*"][] {0,1} [tag="CONJ.*"] [word="sei"][word="es"] [tag="N.*"] Rezultat je 32 pojavitev tipa *sei es Wirklichkeit, oder sei es Wahrheit*. V tretjem koraku preverimo togo obliko konstrukcije, dopolnjeno s praznim mestom na položaju, na katerem pričakujemo vejico.
- III. [word="sei"][word="es"][tag="N.*"][] [word="sei"][word="es"] [tag="N.*"] Takih pojavitev je 481, npr. *so sei es Gutes, sei es Böses*. Četrty korak je namenjen odkrivanju pojavitve konstrukcije v povedi in na njenem začetku.
- IV. [word="(S)s ei"][word="es"][tag="N.*"][] [word="sei"][word="es"] [tag="N.*"] Število pojavitev se s tem iskalnim pogojem poveča na 586, npr. *Sei es Wonne, sei es Plage*. S petim korakom preverjamo predpostavko, da konstrukcija lahko pred samostalniki vsebuje druge sestavine kot člen, predlog ali prilastek, zato v iskalni pogoj CQL na določena položaja dodamo dve prazni pojavnici.
- V. [word="(S)s ei"][word="es"][] {0,2} [tag="N.*"][] [word="sei"] [word="es"][] {0,2} [tag="N.*"] Število pojavitev se s tem izrazito

³ Za preverbo je bil uporabljen korpus korpus deTenTen20 vSketch Enginu (2020).

poveča – na 8057. Gre za tipe, kot so *sei es mit Absicht, sei es aus Fahrlässigkeit, sei es auf öffentlichen Veranstaltungen, sei es im eigenen Garten*.

S to metodo smo raziskali notranje ustaljene sestavine konstrukcije. Z naslednjim korakom preverjamo spremenljivost sestavin na odprtih mestih. Po samostalniki raziskujemo pojavljanje drugih besednih vrst. Pri preverjanju glagolov [tag="V.*"] najdemo zglede tipa *sei es arbeiten, sei es ruhen*. Pri pridevniki z uporabo iskalnega pogoja CQL [word="(S)s ei"][word="es"] [tag="ADJ.*"][] [word="sei"] [word="es"] [tag="ADJ.*"] je zgledov za tako konstrukcijo prav tako zelo veliko – 656 zgledov, npr. *sei es beruflich, sei es privat*. Ob razširitvi iskalnega pogoja za dve prazni mesti pred pridevnikom [word="(S)s ei"][word="es"][] {1,2} [tag="ADJ.*"][] [word="sei"] [word="es"][] {1,2} [tag="ADJ.*"] sicer zajamemo večjo količino zgledov konstrukcije – 588, vendar ugotavljamo, da konstrukcija že spreminja svojo funkcijsko avtonomijo in postaja del drugačne sintagme, npr. *sei es seitens des einheimischen, sei es seitens des auswärtigen Anwalts*.

4.2 Ugotavljanje vseh variant dane konstrukcije

Pri raziskovanju stavčnočlenskih konstrukcij lahko dokaj enostavno analiziramo vse njihove leksikalne variante z določitvijo njenih oblikoslovnih lastnosti, npr. za konstrukcijo X + predlog + X s pomočjo iskalnega pogoja CQL: 1: [tag="N.*"] [tag="APPR.*"] 2: [tag="N.*"] & 1.lemma = 2.lemma določimo vse predložne variante dane konstrukcije, npr.: *Schritt für Schritt, Jahr zu Jahr, Jahr pro Jahr, Fragen über Fragen, Seite an Seite, Schlag auf Schlag, Zug um Zug, Arm in Arm, Mann gegen Mann, Mensch mit Mensch, Player versus Player, Ende von Ende, Jugend ohne Jugend*. Določimo lahko tudi oblikoslovno ožje iskanje npr. samo množinskih oblik samostalnikov: 1: [tag="N.*Pl.*"] [tag="APPR.*"] 2: [tag="N.*Pl.*"] & 1.lemma = 2.lemma

Tako najdemo zglede tipa *Fragen über Fragen, Menschen mit Menschen, Spieler gegen Spieler, Fehler auf Fehler, Fehler an Fehler* ipd.

Pri zajemanju tako imenovanih odprtih oz. nepopolnih konstrukcij velja, da:

- a) je leksikalno ustaljen njihov uvodni del: *Das fehlt/fehlte (nur) noch, dass NP (Das fehlte nur, dass sie eine Entschuldigung murmelten.)*;
- b) so slovnične kategorije in deiktični izrazi spremenljivi: *das hat man/das hast du/das habe ich/das haben wir/das habt ihr/... von X (Das hat man also von jahrelanger Treue und aufopferungsvoller Ergebenheit)*; *auch nur das/der/die mindeste/auch nur das/der/die kleinste/auch nur das/der/die geringste N V (Keinem fehlte auch nur das kleinste Glied)*.

V primeru takih odprtih frazeologiziranih konstrukcij je smiselno določiti variantnost ustaljene sestavine, zaradi preglednosti pa je drugo pomembno dejanje omejitev dolžine povedi, ki jo želimo najti. To je učinkovito tudi, ker so tipične frazeologizirane konstrukcije zgoščene in krajše. Običajno pri zajemanju podatkov o konstrukciji ne presegamo dolžine desetih pojavnic v korpusu. V posebnih primerih je seveda tudi to mogoče izvesti. Primer postopka sledi v nadaljevanju. Pri konstrukciji *und sei/wäre es/er/sie [auch] [noch] [so] X...* določimo samo oblikoslovno vrednost oznake (taga).

[lemma="und"][tag="VFIN.Aux.*"][tag="PRO.Pers.*3.Nom.Sg.Neut"] [tag="ADV"]{1,3}[]{}5}. S tem iskalnim pogojem CQL nam uspe zajeti široko paleto konstrukcij, ki jih lahko v nadaljevanju ciljno in posamično analiziramo z izbiro konkretne konstrukcije s pomočjo filtra po razvrstitvi pojavitev in sicer ne po besednih oblikah, temveč po tagih. S pomočjo naslednjega filtra lahko identificiramo konkretne uresničitve analizirane konstrukcije [tag="CONJ.Coord"] = „und“ [tag="VFIN.Aux.3.Sg.Pres.Subj"] [tag="PRO.Pers.Subst.3.Nom.Sg.Neut"] [tag="ADV"] [tag="SYM.Pun.Comma"] [tag="CONJ.SubInf"] [tag="PART.Zu"] [tag="VINF.Full"] [tag="SYM.Pun.Comma"]. Ta konstrukcija zajema ozko skupino povedi tipa *und sei es nur, um zu schauen/sehen/zeigen/sagen* itd.

4.3 Iskanje vseh konstrukcij z določitvijo mesta analiziranih sestavin in konteksta

Največji izziv je iskanje vseh konstrukcij, ki vsebujejo sestavine, ki jih analiziramo. Pri tem je postopek obraten kot pri analiziranju konstrukcije, ki jo poznamo. Izhajamo iz določitve modela najvišje stopnje abstrakcije,

ki jo vključujejo sestavine, ki jih analiziramo. Želimo denimo najti vse povedi dolžine petih poljubnih pojavnic, ki vsebujejo členke in hkrati veznike, ki so medsebojno oddaljeni za tri pojavnice, za katerimi sledi poljubno sobesedilo: `<s>[] {5}</s>` s PART a CONJ: `<s> (meet [tag="PART.*"] [tag="CONJ.*"] -3 3) [] {3,5}</s>`.

Iskalni pogoj CQL v dani obliki seveda poišče veliko število konstrukcijskih uresničitvev tega modela. Z izbiro konkretne konstrukcije analiziramo posamezne leksikalne uresničitve. Filtru `[tag="PART\Neg"] [tag="PRO\Indef\Attr\.*\.*\.*"] [tag="CONJ.Coord"] [tag="PART\Neg"] [tag="ADV"] [tag="SYM\Pun\Sent"]` ustreza v celem korpusu samo ena poved, ki se v njem pojavlja več kot stotisočkrat: *Nicht mehr und nicht weniger*. Konstrukcijski filter `[tag="PART\Ans"] [tag="SYM\Pun\Comma"] [tag="CONJ.Coord"] [tag="SYM\Pun\Sent"]` predstavlja vse oblike trdilnih in nikalnih tipov reakcij v nemščini, tako imenovane eho-konstrukcije, kot so *Ja, und?*, *Nein, oder?*, *Ja, aber!* itd.

4.4 Iskanje vseh konstrukcij s poljubnim mestom analiziranih sestavin

Naslednji iskalni pogoj CQL je ustvarjen za zajemanje povedi dolžine petih pojavnic, ki vsebujejo členek/členke in veznik/veznike na poljubnem mestu v povedi in v poljubnem zaporedju, ki so medsebojno oddaljene največ za tri pojavnice. Naloga je namenoma dopolnjena s končnimi ločili povedi, da bi bilo mogoče samostojno vrednotiti primere trdilnih, vprašalnih, velelnih in vzkličnih konstrukcij `<s>[] {5} [word="\.!?"]</s>` containing (meet `[tag="PART.*"] [tag="CONJ.*"] -3 3`). Po razvrščanju uresničitvev analiziranega modela po pogostnosti glede na tage imamo nato možnost s pomočjo filtrov analizirati konkretne konstrukcije. Konstrukcijski filter `[tag="ADJD.Pos"] [tag="SYM\Pun\Comma"] [tag="CONJ.Coord"] [tag="PART\Neg"] [tag="ADJD.Pos"] [tag="SYM\Pun\Sent"]` podaja uresničitve usraljenih povedi tipa: *Schwierig, aber nicht unmöglich, Möglich, aber nicht wahrscheinlich, Gut, aber nicht perfekt, Gewollt, aber nicht gekonnt* itd.

S pomočjo te metodologije lahko odkrivamo tudi t. i. eho-konstrukcije – tipične reakcije na predhodno izjavo – kar nam poleg tega omogoči analizirati prav te stimule, ki so dano reakcijo izzvali. Tako je mogoče analizirati tudi polipropozicijske polisubjektivne idiome. Konstrukcijski filter

[tag="PRO\Dem\Subst\Acc\Sg\Neut"] [tag="VFIN\Full\1\Sg\Pers\Ind"] [tag="PRO\Pers\Subst\1\Nom\Sg*"] [tag="ADV"]
 [tag="PART\Neg"] [tag="SYM\Pun\Sent"] prikaže povedi tipa *Das verstehe ich jetzt nicht, Das glaube ich eher nicht, Das weiß ich leider nicht, Das bestreite ich nicht* itd. Naslednji filter prav tako predstavlja potencial za identificiranje tipičnih eho-konstrukcij: [tag="PART\Neg"] [tag="ADV"] [tag="SYM\Pun\Sent"] [tag="CONJ\Coord"] [tag="ADV"] [tag="SYM\Pun\Sent"]. S tem tipom konstrukcije najdemo povedi tipa *Nicht ganz. Aber fast, Nicht nur. Aber auch, Nicht morgen. Sondern heute, Nicht immer. Aber meistens, Nicht irgendwann. Sondern jetzt, Nicht immer. Aber oft* itd.

4.5 Možnosti analize povednih in odprtih frazeologiziranih konstrukcij v slovaščini

Pomembno vprašanje pri analiziranju odprtih povednih konstrukcij je tudi, ali je pri njih treba prav tako predpostavljati omejeno oziroma z določenimi preferencami zamejeno zapolnitev naslednje sestavine oz. sobesedila; gre torej za ugotavljanje, ali imajo te frazeologizirane konstrukcije nabor spremenljivih sestavin omejen z leksikalnega vidika, semantičnega vidika in/ali z vidika pragmatične funkcije konstrukcije. V mislih imamo konstrukcije enostavnih povedi, npr. *To/Toto že je X?!, To/Toto že má byť X?, Ja že som X?!, On a X?!, To je teda X!, To je ako X!*, ali pa zloženih povedi, npr. *Nie že by to bol/-a/-i x, ale ..., Čo bolo, bolo, ale ..., Nech je/bolo/bude už tak, či onak, no ..., Čo som sa narobil/nachodil/nahľadal, kým ..., Ako hľadá/číta/robí ... tak hľadá/číta/robí ..., no nie a nie ...* Takih dispoziციjskih nepopolnih povedi s posebno komunikativno funkcijo je v jeziku zelo veliko, njihova slovarska predstavitev pa bi bila zapletena. Zato je treba ugotoviti, ali je mogoče v okviru frazeologiziranih konstrukcij izpostaviti te s pogosto leksikalno sestavo, ki predstavljajo ustrezne kandidate za uvrstitev v slovar.⁴

Za primer analize vzemimo konstrukcijo PRON + (Konj/Interj/Prep) + V(byť) + Sub_{Nom}, torej povedno konstrukcijo z zaimkom in samostalnikom v imenovalniku s fakultativnim veznikom ali predlogom. S tem tipom lahko preverimo našo domnevo, da imajo frazeologizirane konstrukcije

⁴ Za analizo so bili uporabljeni podatki iz korpusov *Slovenský národný korpus publicane 9.0* [SNK] in *Omnia Slovaca Publica II* [OSP].

preferenčno zamejeno spremenljivost leksikalnih sestavin. Druga domneva je, da semantična narava preferenčnih leksikalnih sestavin določa ne le poimenovalno, temveč tudi pragmatično funkcijo konstrukcij.

4.5.1 Model: Pron + V(byť) + Konj/Interj/Prep + Sub_{Nom}

CQL: [tag="P.*"] [lemma="byť"] [word="ale"] [tag="S.+1.*"]
[word="[!/?]"]

4.5.1.1 Tip: *To je ale X(Sub_{Nom})!*

Ta tip ima v korpusu SNK 419 pojavitev, izmed katerih ima le 34, torej približno 8 % pogostnost 3 pojavitev ali več, v korpusu OSP pa je 555 pojavitev s 400 različnimi leksemi, 37 pojavitev (7 %) pa ima pogostnost 3 ali več:

Fq 3: škoda, čudák, záhada, zima, vôňa, sviňa, smrad, robota, opovážlivost', novinka, krásavica, idiot, hlúpost', hlupák, herec, blázon, zábava, výchova, teplo, telo, nádhera, novinka, nešťastie, nespravodlivosť, hrôza, drzáň, dračica;

Fq 4: potvora, paráda, otázka, krása, krava, hanba, chlapík, telá, spôsoby, sila, premena, paradox, kus, kočka, hanba, bomba, blbosť, debil;

Fq 5: svinstvo, nápady, veci, smola;

Fq 6: krása;

Fq 7: nápad, drzosť;

Fq 9: podoba;

Fq 10: bezočivosť;

Fq 11: zmena;

Fq 15: náhoda, paródia;

Fq 29: prekvapenie.

Rezultat s podatki o pogostosti po eni strani dokazuje, da ima dani tip preferenčni nabor leksemov na odprtem mestu, po drugi strani pa veliko število različnih leksemov, kot npr. *To je ale kýbel', krútnava, kobylka, haluškář, rezidencia* itd., dokazuje, da gre za model, ki dopušča poljubne zamenjave.

Pri vrednotenju pragmatičnih funkcij glede na najpogostejše pojavitve na osnovi semantičnih lastnosti spremenljivih sestavin lahko opazimo, da frazemi izražajo naslednja čustva: posmeh/sarkazem (*To je ale paródia!*), presenečenje (*To je ale prekvapenie!*, *To je ale zmena/podoba!*), občudovanje/omalovaževanje (*To je krása/debil!*), obžalovanje/razočaranje (*To je smola!*).

4.5.1.2. Tip: *To je teda X(Sub_{Nom})!*

Gre za manj pogost model z 249 pojavitvami v SNK in 201 v OSP. Gre za semantični in pragmatični podtip, ki je v svojih funkcijah v veliki meri prekriven s prvim tipom. Samo 16 pojavitev ima pogostnost višjo od 3:

Fq 3: *bezočivost', bordel, fakt, hanba, nezmysel, opovážlivosť, otázka, paráda, sila, svet*;

Fq 4: *bomba, život, rozdiel*;

Fq 5: *meno, svinstvo*;

Fq 8: *deň*;

Fq 9: *nápad*.

Z vidika pragmatičnih funkcij ta tip primarno izraža zavrnitev, odpor, zavračanje, pri samostalniki z nevtralnega registra leksikalnih enot pa gre za občudovanje, pohvalo, priznanje.

4.5.1.3 Tip: *To teda V_{byt'} X(Sub_{Nom})*

Glede na število pojavitev v korpusu SNK (52) in v OSP (24) gre za manj pogost tip. Z vidika določanja pragmatične funkcije gre za ambivalenten tip, ker sta po leksikalni sestavi mogoči pozitivna in tudi negativna interpretacija oziroma gre lahko za občudovanje/zaničevanje, cenjenje/podcenjevanje, priznanje/omalovaževanje: *To teda je/bol/-a/-i/sú sila, fuška, zábava, trúfalosť, škola, podfuk, nápad, fóry, žena* itd.

4.5.2 Model: Pron + Konj + (byt') + X(Sub_{Nom})

CQL: [tag="P.*"][word="a"][tag="S.+1.*"][word="[!\\?]")]

V ta model lahko uvrstimo tipe nezaključenih frazeologiziranih konstrukcij:

- a) *Ja/On/Ty a SubNom* (*Ja a zlodej?! , Ty a učitel'?! , On a študent?!*);
- b) *Ja/Ty/On (a) že SubNom* (*Ja že som zlodej?! , Ty že si učitel'?!*);
- c) *To/Toto (že) je SubNom* (*Toto že je auto?! , Toto že je kopeec?!*).

4.5.2.1 Tip: *Ja a X(Sub_{Nom})?!*

Ta tip nima z vidika pogostnosti nobene preferenčne zapolnitve odprtega mesta s samostalnikom. Med vsemi pojavitvami povedi tega tipa v SNK (129) ima samo 18 povedi pogostnost 2, v OSP (223) pa jih je 17 s pogostnostjo 2 in 1 s pogostnostjo 3. Iz lastnosti leksikalnih sestavin lahko določimo pragmatično funkcijo nestrinjanja, zavrnitve: *Ja a princezná, šport, otec, opera, modlitba, minister, úplatky, zlo, vrah, strach, sexsymbol, rasista, posilňovňa, modelka, matka* itd.

4.5.2.2 Tip: *Ja že som X(Sub_{Nom})?!*

V korpusu SNK je le 48 pojavitev tega tipa, v OSP pa 25. Za ta tip so značilni samostalniki z izrazito negativnim pomenom: *Ja že som debil, egoista, šialenec, pokrytec, hysterka, hlupák, podvodník, ťuťmák, rasista, žobrák, únosca* itd. Med glavne pragmatične funkcije tega tipa sodijo zavračanje, ogorčenje in nestrinjanje.

4.5.2.3 Tip: *Ty že si X(Sub_{Nom})?!*

Gre za manj pogost tip (SNK 7, OSP 17 pojavitev). Sprememba deiktčne funkcije v tem tipu vpliva na spremembo pragmatične funkcije. Tipični samostalniki za to konstrukcijo so poimenovanja poklicov oziroma pripadnosti določenemu položaju: *Ty že si mafián, král', Slovák, vodca, chlap, doktor, profesor* itd. Tu je združenih več pragmatičnih funkcij, ki izražajo nestrinjanje, neverjetnost, dvom, zavrnitev, nezaupanje in zaničevanje.

4.5.3 Model: Pron + V_{byt'} + Prep(na)+ X(Sub_{Aku}) CQL:

[word="To"] [lemma="byt'"] [word="na"] [tag="SSns4.*"]
[word="[\\?]"]

Za konec si oglejmo še nezaključeno frazeologizirano konstrukcijo s samostalnikom srednjega spola v tožilniku. V SNK najdemo 29 pojavitev, v

OSP 15. Ta nezaključena frazeologizirana konstrukcija ima relativno ozek spekter samostalnikov, ki se pojavljajo na odprtem mestu, pri čemer prevladujejo glagolniki, ki izražajo čustva: *To je na neuverenie, nevydržanie, porazenie, popukanie, roztrhanie, skapanie, šľaktrafenie, zasmiatie, zaplakanie, zbláznenie, zúfanie, zošalenie*. Tu se za razliko od prejšnjih modelov kaže, da ima konstrukcija izrazito omejeno spremenljivost leksikalne sestavine na odprtem mestu. Nabor samostalnikov je očitno omejen na te, ki izražajo negativna čustva. Pragmatične funkcije so povezane z izražanjem odpora do nečesa.

5 Sklep

V prispevku smo se dotaknili zelo obsežnega, vendar do sedaj ne dovolj raziskanega področja frazeologiziranih konstrukcij. Gre za zelo široko problematiko, ki si zasluži še veliko podrobnejše raziskave, ker v jeziku obstaja ogromno število različnih modelov in v okviru njih tipov, ki imajo poleg svoje poimenovalne funkcije izraziti pragmatični potencial.

Že ta majhna sonda kaže, da vsaka strukturna sprememba tipa znotraj modela, npr. v njegovi deiktični funkciji ali vrstnem redu sestavin, včasih spremeni poimenovalno funkcijo, skoraj vedno pa vpliva na pragmatično funkcijo. Potrdilo se je, da imajo frazeologizirane konstrukcije zelo različno preferenčno zamejeno spremenljivost leksikalnih sestavin. Vsak model in tip v njem ima svoje značilnosti. Potrjeno je, da zgolj pomenske lastnosti spremenljivih leksikalnih sestavin ne določajo njihove poimenovalne in pragmatične funkcije, ampak na te lastnosti vplivajo tudi oblikoslovno-skladenjske spremembe sestavin frazeoloških konstrukcij. Pri raziskovanju frazeoloških konstrukcij, ki jih poznamo, je pomembno slediti enotni metodologiji od raziskovanja osnovne konstrukcijske leme, preko preverjanja notranje spremenljivosti ustaljenih sestavin, raziskovanja spremenljivosti odprtih mest in spremljanja potenciala širitve konstrukcije do analiz sobesedila. Če želimo raziskati vse potencialne konstrukcije, izhajamo iz abstraktno definiranih modelov in preko njihovih konstrukcijskih uresničitev določamo druge ustaljene tipe, vključno s tako imenovanimi eho-konstrukcijami.

Metodologija, ki smo jo predlagali v tem članku, upošteva vse opisane oblikovne, semantične in pragmatične dejavnike. Gre za izviren

teoretično-metodološki pristop, ki za raziskovanje frazeoloških konstrukcij doslej še ni bil uporabljen in odpira povsem nove raziskovalne perspektive. Uporaben je za različne jezike. Kontrastivni pristop ponuja nadaljnje neslutene raziskovalne možnosti. Že nekaj primerov slovenskih vzporednic na začetku tretjega poglavja kaže, kako bi bili enaki postopki koristni tako v okviru korpusne analize slovenskih frazeologiziranih konstrukcij kot tudi v primerjavi s konstrukcijami v drugih jezikih (posebej v slovanskih, poleg njih pa tudi v drugih, npr. v nemščini).

Prevedel Matej Meterc

Zahvala

Članek je bil napisan v okviru projekta VEGA 1/0247/24 Synsemantics in multiword expressions in German-Slovak comparison.

Viri

- Jazykovedný ústav Ľ. Štúra. (b. d.). *Omnia Slovaca Publica II*.
http://aranea.juls.savba.sk/aranea/run.cgi/first?corpname=OmniSIPu_a&reload=1
- Jazykovedný ústav Ľ. Štúra. (b. d.). *Slovenský národný korpus public sane 9.0*.
<https://bonito.korpus.sk/index.html>
- Sketch Engine. (2020). *deTenTen20: Corpus of the German Web 2020*.
<https://www.sketchengine.eu/detenten-german-corpus/>

Literatura

- Burger, H. (2015). *Phraseologie – Eine Einführung am Beispiel des Deutschen* (5. Aufl.). Erich Schmidt.
- Croft, W. in Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
- Čermák, F. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Karolinum.
- Čermák, F. (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy větné*. Leda.
- Černyševa, I. (1975). Phraseologie. V M. Stepanova in I. Černyševa (ur.), *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache* (str. 198–261). Vyššaja škola.

- Dobrovoljski, D. (2011). Phraseologie und Konstruktionsgrammatik. V A. Lasch in A. Ziem (ur.), *Konstruktionsgrammatik III: Aktuelle Fragen und Lösungsansätze* (str. 111–130). Stauffenburg.
- Donalies, E. (2009). *Basiswissen deutsche Phraseologie*. A. Francke Verlag. <https://doi.org/10.36198/9783838531939>
- Ďurčo, P. idr. (1995). *Frazeologická terminológia*. Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK.
- Feilke, H. (1996). *Sprache als soziale Gestalt*. Suhrkamp.
- Fillmore, C., Kay, P. in O'Connor, M. C. (1988). Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of let alone. *Language*, 64(3), 501–538.
- Finkbeiner, R. (2017). Argumente Hin, Argumente Her: Regularity and Idiomaticity in German N Hin, N Her. *Journal of Germanic Linguistics*, 29(3), 205–258. <https://doi.org/10.1017/S1470542716000234>
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Niemeyer.
- Goldberg, A. E. (2006). *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268511.001.0001>
- Häusermann, J. (1977). *Phraseologie: Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. De Gruyter.
- Horecký, J. (1997). Návrh na vymedzenie fražémy. V P. Ďurčo (ur.), *Frazeologické štúdie II* (str. 78–81). Esprima.
- Kay, P. in Fillmore, C. J. (1999). Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What's X Doing Y? Construction. *Language*, 75(1), 1–33.
- Martí Solano, R. (2013). From Idiom Variants to Open-Slot Idioms: Close-Ended and Open-Ended Variational Paradigms. V J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, K. Yagi in T. Kanzaki (ur.), *Research on Phraseology across Continents* (Vol. II., str. 167–180). University of Białystok Publishing House.
- Meščuk, I. (2021). Morphemic and Syntactic Phrasemes. *Yearbook of Phraseology*, 12(1), 33–74. <https://doi.org/10.1515/phras-2021-0004>
- Mellado Blanco, C. (2022). Phraseology, patterns and Construction Grammar: An introduction. V C. Mellado Blanco (ur.), *Productive Patterns in Phraseology and Construction Grammar: A Multilingual Approach* (str. 1–25). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110520569-001>
- Mellado Blanco, C. (2023). From idioms to semi-schematic constructions and vice versa: The case of [a un paso de X]. V I. Hennecke in E. Wiesinger (ur.), *Constructions in Spanish* (str. 103–128). John Benjamins Publishing Company.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
- Mlacek, J. (1976). Syntaktická frazeológia. *Jazykovedný časopis*, 27(2), 134–144.

- Mlacek, J. (1986). Paradoxy frazeológie: ustálenosť – variantnosť frazém. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 32(8), 295–299.
- Mlacek, J. (2000). Princípy aktualizovania frazém. V K. Buzássyová (ur.), *Človek a jeho jazyk 1: Jazyk ako fenomén kultúry* (str. 286–295). Veda.
- Mlacek, J. (2001). *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Stimul.
- Mlacek, J. (2007). *Štúdie a state o frazeológii*. Katolícka univerzita v Ružomberku.
- Piunno, V. (2022). Coordinated constructional intensifiers: patterns, function and productivity. V C. Mellado Blanco (ur.), *Productive Patterns in phraseology and Construction Grammar* (str. 133–163). Mouton De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110520569-001>
- Steyer, K. (2013). *Usuelle Wortverbindungen: Zentrale Muster des Sprachgebrauchs aus korpusanalytischer Sicht*. Narr. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecv009>
- Steyer, K. (ur.). (2018). *Sprachliche Verfestigung: Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen*. Narr.
- Taylor, J. R. (2015). Cognitive Linguistics. V K. Allan (ur.), *The Routledge Handbook of Linguistics* (str. 455–469). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315718453>
- Ziem, A. (2018). Construction Grammar meets Phraseology: eine Standortbestimmung. *Linguistik Online*, 90(3), 3–19. <https://doi.org/10.13092/lo.90.4316>